

FTAMP 04.51.59

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.95.3.005>

М.М. Нуров^{1*}

¹«Тұран» университеті

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: markhabbatnur@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ БАҒДАРЛАРЫ: ӘЛЕУМЕТТЕНУ АРНАЛАРЫ, ДІНИ БЕДЕЛ ЖӘНЕ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҰСТАНЫМДАР

Аңдатпа

Мақала Қазақстандағы студент жастардың діни бағдарларын әлеуметтік, институционалдық және цифрлық контекстердің тоғысында талдайды. Мақсат - діни әлеуметтенудің негізгі арналарын, әртүрлі діни бедел иелеріне білдірілген сенімді және діндарлықтың институционалдық өлшемдерінің жеке тәжірибемен арақатынасын анықтау. Эмпирикалық материал 2025 жылғы қаңтар-маусымда квоталық және ыңғайлы іріктеу тәсілдерін ұштастыру арқылы жиналған стандартталған сауалнама деректерінен тұрады (N = 1052). Сипаттамалық статистика, Пирсонның χ^2 критерийі және Спирменнің рангтік корреляциясы қолданылды. Отбасы діни құндылықтарға ықпал ететін орта ретінде респонденттердің 69,6%-ының жауабында көрінді. Діни ақпаратты ата-ана мен туыстардан алатынын 52,2%, интернеттен алатынын 44,2% көрсетті. Жергілікті имамдар мен мүфтилерге сенім 55,8% болса, шетелдік уағызшыларға сенім 7,5%-ды құрады. Ең жоғары корреляция діни институттардың қоғамдық рөлін бағалау мен дін-мемлекет қатынасы туралы көзқарас арасында тіркелді ($r_s = .354$, $p < .001$). Жеке діни тәжірибе қалған өлшемдермен әлсіз байланысқан. Деректер студент жастардың діндарлығында отбасылық сабақтастық, цифрлық ақпарат және жергілікті институционалдық бедел қатар әрекет ететінін көрсетеді. Алайда кездейсоқ емес іріктеу және 18-22 жастағы респонденттердің басымдығы тұжырымдарды барлық жастарға таратуға мүмкіндік бермейді.

Түйін сөздер: діни құндылықтар, студент жастар, діни әлеуметтену, зайырлылық, цифрлық дін, діни бедел, дін-мемлекет қатынастары.

М.М. Nurov^{1*}

¹Turan University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: markhabbatnur@gmail.com

RELIGIOUS ORIENTATIONS AMONG STUDENT YOUTH IN KAZAKHSTAN: SOCIALIZATION CHANNELS, RELIGIOUS AUTHORITY, AND INSTITUTIONAL ATTITUDES

Abstract

This study examines religious orientations among university-age respondents in Kazakhstan across social, institutional, and digital contexts. It asks which channels respondents associate with religious socialization, whom they trust as religious authorities, and how institutional views relate to personal religious experience. The analysis draws on a standardized survey conducted between January and June 2025 using a combination of quota and convenience sampling (N = 1,052). Descriptive statistics, Pearson's chi-square test, and Spearman's rank correlation were employed. Family was named as an influence on religious values by 69.6% of respondents. Parents and relatives were reported as a source of religious information by 52.2%, compared with 44.2% for the internet. Trust was reported by 55.8%

for local imams and muftis and by 7.5% for foreign preachers. The largest correlation linked assessments of the public role of religious institutions with views on religion-state relations ($r_s = .354$, $p < .001$). Personal religious experience showed only weak associations with the remaining measures. The pattern suggests that family continuity, digital information, and locally recognized authority coexist in the religious orientations of student youth. Because the sample was non-probability based and heavily concentrated among respondents aged 18-22, the findings should not be generalized to all young people in Kazakhstan.

Keywords: religious values, student youth, religious socialization, secularism, digital religion, religious authority, religion-state relations.

Нуров М.М.¹

¹Университет «Туран»

Алматы, Казахстан

e-mail: markhabbatnur@gmail.com

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА: КАНАЛЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ, РЕЛИГИОЗНЫЙ АВТОРИТЕТ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСТАНОВКИ

Аннотация

В статье анализируются религиозные ориентации студенческой молодежи Казахстана в социальном, институциональном и цифровом контекстах. Исследование направлено на выявление основных каналов религиозной социализации, различий в доверии к религиозным авторитетам и связи институциональных установок с личным религиозным опытом. Анализ основан на данных стандартизированного опроса, проведенного в январе-июне 2025 года с использованием сочетания квотной и доступной выборки ($N = 1052$). Применялись описательная статистика, критерий χ^2 Пирсона и ранговая корреляция Спирмена. Семью как среду, влияющую на религиозные ценности, назвали 69,6% респондентов. Родителей и родственников в качестве источника религиозной информации отметили 52,2%, интернет - 44,2%. О доверии к местным имамам и муфтиям сообщили 55,8% опрошенных, к зарубежным проповедникам - 7,5%. Наибольшая корреляция выявлена между оценкой общественной роли религиозных институтов и взглядами на государственно-религиозные отношения ($r_s = .354$, $p < .001$). Личный религиозный опыт был слабо связан с остальными показателями. Полученная картина указывает на сосуществование семейной преемственности, цифровых источников и локального институционального авторитета. Невероятностная выборка и преобладание респондентов 18-22 лет не позволяют распространять выводы на всю молодежь Казахстана.

Ключевые слова: религиозные ценности, студенческая молодежь, религиозная социализация, светскость, цифровая религия, религиозный авторитет, государственно-религиозные отношения.

Кіріспе

Қазақстандағы діни жаңғыру кеңестік атеизмнен кейін діннің қоғамдық кеңістікке жай ғана қайта оралуымен шектелмейді. Ол ұлттық бірегейлік, мемлекеттік зайырлылық, күнделікті мәдениет және жаңа медианың бір мезгілде өзгеруімен қабаттасып отыр. Қазақстан Республикасының Конституциясы ар-ождан бостандығына құқықты бекітеді, ал діни қызмет туралы заң діни ұйымдар мен діни қызметтің құқықтық шеңберін айқындайды (Қазақстан Республикасы, 2026, 2011). Осы нормативтік тәртіп аясында дін жеке сенім де, қоғамдық институт та, мәдени тиесіліліктің нышаны да бола алады. Сондықтан жастардың діни құндылықтарын тек дінге сену немесе сенбеу дихотомиясымен өлшеу құбылыстың нақты құрылымын қарапайымдандырады.

Қазақстан жөніндегі зерттеулер діни жаңғырудың біркелкі жүрмегенін дәйектейді. Ислам ұлттық бірегейліктің символдық ресурсына айналғанымен, діни сәйкестік тұрақты ғұрыптық қатысумен әрдайым сәйкес келе бермейді (Aydingun, 2007; Laruelle, 2007; Yemelianova, 2014; Zabirowa et al., 2025). Зайырлы институттарды қолдау мен дәстүрлі діни өзіндік анықтау қатар өмір сүре алады; бұл жағдайды зерттеушілер постатеистік, гибридті немесе таңдамалы діндарлық ұғымдарымен сипаттайды (Malik, 2019; Omelicheva, 2011; Zabirowa, 2024). Мұндай ұғымдар қайшылықты жасыру үшін емес, сенім, практика, бедел және қоғамдық норма бір қарқынмен өзгермейтінін түсіндіру үшін қажет.

Жастардың діни бағдарлары осы өзгерістердің тоғысқан тұсында қалыптасады. Оған отбасында берілетін моральдық нормалар, университеттік орта, құрдастармен қарым-қатынас және әлеуметтік желілердегі мазмұн аралас ықпал етеді. Қазақстандық еңбектер аймақ, этникалық орта, білім және ұлттық сәйкестік діни бағдарларға әртүрлі дәрежеде ықпал ететінін байқатады (Biyeckenova et al., 2016; Chernichkin & Topchiev, 2022; Dashkovskiy et al., 2023; Sharipova, 2020; Yerekesheva, 2020). 2026 жылғы салыстырмалы зерттеу де жастардың діни ұстанымдары дәстүр мен қазіргі өмір салты арасындағы келіссөз арқылы қалыптасатынын айғақтайды (Zhanabayeva et al., 2026).

Цифрлық орта діни білімге қолжетімділікті кеңейтті, бірақ қолжетімділік автоматты түрде сенімге айналмайды. Платформаларда ресми діни ұйым, жергілікті имам, академиялық маман, блогер және шетелдік уағызшы бір ақпарат ағынында көрінеді. Соның салдарынан жастар мазмұнды ғана емес, оны айтушының беделі мен жергілікті заңдылығын да бағалайды. Қазақстандағы онлайн уағыз бен алгоритмдік ортаға арналған жаңа зерттеулер цифрлық діни беделдің дәстүрлі институттарды жоймай, олармен араласқан гибридті үлгі түзетінін анықтады (Akhmetova et al., 2026; Kerim et al., 2025).

Мақала себеп-салдарлық «қалыптасуды» дәлелдеуді көздемейді; талдау сауалнамада тіркелген әлеуметтену арналары мен діни бағдарлардың арақатынасын сипаттауға бағытталған. Негізгі сұрақ мынадай: Қазақстандағы студент жастар діни құндылықтарға ықпал ететін қандай орталарды атайды, қай діни бедел иелеріне көбірек сенеді және институционалдық көзқарастар жеке діни тәжірибемен қалай байланысады? Зерттеудің үлесі - отбасы, цифрлық ақпарат, діни бедел және дін-мемлекет қатынасын бір талдау шеңберінде салыстыруында.

Төрт зерттеу болжамы бағаланды: Н1 - отбасы діни құндылықтарға ықпал ететін негізгі агент ретінде жиі аталады; Н2 - жергілікті діни өкілдерге сенім шетелдік уағызшыларға сенімнен жоғары; Н3 - діни институттардың қоғамдық рөлін бағалау дін мен мемлекет қатынасы туралы көзқараспен оң байланысты; Н4 - жеке діни тәжірибенің басқа көрсеткіштермен байланысы институционалдық-нормативтік өлшемдер арасындағы байланыстан әлсіз.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Діндарлықты көпөлшемді құбылыс ретінде түсіну зерттеудің негізгі теориялық тірегі болды. Классикалық әлеуметтануда дін әлеуметтік мағыналарды орнықтыратын институт ретінде қарастырылса, кейінгі еңбектер сенімнің когнитивтік, тәжірибелік, ғұрыптық және институционалдық қырларын ажыратты (Berger & Luckmann, 1991; Glock, 1973). Діндарлықтың орталықтылығын өлшейтін тәсілдер де бір ғана сұрақтың орнына идеология, жеке практика, қоғамдық практика, тәжірибе және интеллектуалдық қызығушылық сияқты өлшемдерді бірге қарастыруды ұсынады (Huber & Huber, 2012). Бұл мақаладағы алты көрсеткіш толық стандартталған шкала емес. Олар діндарлықтың әр қырын барлау сипатында салыстыруға ғана мүмкіндік береді.

Секулярлану теориясы модернизация діннің қоғамдық маңызын әлсіретеді деп болжағанымен, кейінгі зерттеулер бұл үдерістің сызықтық еместігін көрсетті. Дін қоғамдық институттан жеке таңдау кеңістігіне ығысуы, жаңа нысанда қоғамдық пікірталасқа қайта оралуы немесе зайырлы тәртіппен қатар өмір сүруі мүмкін (Casanova, 1994; Luckmann, 1967; Norris & Inglehart, 2004; Taylor, 2007). Гибридті кеңістік тұжырымдамасы институционалдық және жекеленген діндарлықты бірін-бірі жоққа шығаратын екі полюс емес, жағдайға қарай тоғысатын бағдарлар ретінде қарастыруға көмектеседі (Pfadenhauer, 2016).

Қазақстандық контекст осы теориялық пікірталасқа өзіндік түзету енгізеді. Мемлекет зайырлылықты құқықтық және саяси қағида ретінде сақтайды, ал дін мәдени жад пен моральдық бағдардың көзі ретінде қоғамдық өмірде қалады (Abdikakimov & Karibayev, 2024; Altaikyzy & Toktarbekova, 2023; Buribayev et al., 2024). Қоғамдық сауалнамалар Қазақстан мен Қырғызстанда сенім мен діни практика динамикасының бірдей еместігін, сондай-ақ өңірлік және әлеуметтік айырмашылықтардың маңызын көрсеткен (Junisbai et al., 2017). Сондықтан институционалдық діндарлықты жеке тәжірибенің тікелей баламасы деп қабылдауға болмайды.

Отбасы діни әлеуметтенудің алғашқы ортасы саналады. Ұзақ мерзімді зерттеулер ата-ана мен ата-әженің діни қатысуы, үй ішіндегі әңгіме және қарым-қатынас сапасы ұрпақаралық сабақтастыққа әсерін сипаттайды (Bengtson et al., 2009). Алайда әлеуметтену механикалық көшіру емес: жас адам отбасылық норманы қабылдауы, қайта түсіндіруі немесе одан алыстауы мүмкін. Сол себепті қазіргі теория агенттің белсенділігін, құрдастар мен білім беру ортасын және кең әлеуметтік жағдайды бірге есепке алады (Klingenberg & Sjö, 2019). Ерте ересектік кезеңіндегі діни қатысудың әлсіреуі де тек жоғары біліммен түсіндірілмейтіні анықталған (Uecker et al., 2007).

Цифрлық дін теориясы онлайн және офлайн тәжірибені бөлек әлемдер емес, өзара өтпелі желі ретінде қарастырады (Campbell, 2012; Campbell & Tsuria, 2022). Медиатизация діни ұйымдардың хабар тарату тәсілін ғана өзгертпейді; ол беделдің кімге және қандай өлшеммен берілетінін қайта құрады (Hjarvard, 2011, 2016). Интернеттегі діни білім өздігінен әлеуметтенуге жағдай жасап, пайдаланушыға әртүрлі сарапшыларды салыстыруға мүмкіндік береді (Berger & Golan, 2024). Бірақ платформалық көріну, танымалдық және алгоритмдік іріктеу білімнің дұрыстығына кепіл болмайды.

Исламдық цифрлық ортада бұл мәселе ерекше айқын. Хэштегтер, қысқа бейне және сұрақ-жауап платформалары діни беделді орталықсыздандырғанымен, жергілікті институттардың символдық салмағы сақталады (Bunt, 2018; Rozehnal, 2022). Зерттеулер цифрлық діни тәжірибенің материалдық, эмоциялық және күнделікті кеңістікпен байланысын, сондай-ақ беделдің жаңадан келісілу үдерісін ашады (Andok, 2024; Evolvi, 2022; Selby & Sayeed, 2023). Қазақстандағы онлайн уағыз жөніндегі зерттеулер жаһандық үрдістің жергілікті құқықтық және мәдени сүзгілер арқылы өтетінін сипаттайды (Akhmetova et al., 2026; Kerim et al., 2025).

Қазақстандағы студент жастар туралы еңбектер құндылықтық бағдар, діни сәйкестік және толеранттылық мәселелерін әртүрлі қырынан талдаған. Діни бағдарлардың өңірлік сипаты (Dashkovskiy et al., 2023), қазіргі жастардың діни ұстанымдары (Dzhumageldinov et al., 2023), посткеңестік діни сәйкестік (Tastanbekova & Aimaganbetova, 2013) және көпэтносты ортадағы құндылықтар (Zharkynbekova et al., 2025) жөніндегі нәтижелер діннің бір мезгілде жеке, мәдени және қоғамдық мағынаға ие екенін білдіреді. Орталық Азия мен Еуропа жастарын салыстырған зерттеу де діни сәйкестіктің әлеуметтік кеңістікке тәуелділігін байқатады (Osmonova et al., 2024).

Білім беру дінді насихаттау құралы емес, діни әртүрлілікті түсіндіру, дереккөзді бағалау және құқықтық сауаттылықты дамыту кеңістігі ретінде маңызды. Қазақстандағы исламдық білімнің институционалдық эволюциясы (Beisenbayev et al., 2024), ислам білімінің мәдени-шығармашылық әлеуеті (Zholmukhan et al., 2023) және діни экстремизмнің алдын алудағы білімнің рөлі (Seitakhmetova et al., 2024) осы бағыттың қажеттілігін негіздейді. Дәстүрді салыстырмалы талдау діни норманы жергілікті мәдени мағынадан бөліп қарастыруға болмайтынын негіздейді (Toktarbekova et al., 2022).

Әдебиетте өзара байланысты үш мәселе жеткілікті ашылмаған. Отбасы мен интернет жиі балама агенттер ретінде салыстырылады, бірақ отбасы құндылықтық бағдар беріп, интернет ақпарат іздеуге қызмет етуі ықтимал. Цифрлық мазмұнды пайдалану мен цифрлық діни тұлғаға сенудің арасы да сирек ажыратылады. Бұған қоса, діни институттарға қатынас, дін-мемлекет байланысы және жеке тәжірибе көбіне бір корреляциялық талдауға біріктірілмейді. Осы зерттеу аталған мәселелерді бір дерек жиынтығында қатар қарастырады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу көлденең сандық дизайнға негізделді және Қазақстандағы студент жастардың діни құндылықтары, діни әлеуметтену арналары, діни беделге сенім және дін-мемлекет қатынастарына қатысты бағдарлары арасындағы байланыстарды сипаттауға бағытталды. Эмпирикалық деректер 2025 жылғы қаңтар-маусым аралығында стандартталған сауалнама арқылы жиналды. Сауалнама 38 сұрақтан тұрды, оның 24-і бес балдық Лайкерт шкаласымен берілді. Зерттеу себеп-салдарлық ықпалды анықтауға емес, респонденттердің өздері хабарлаған тәжірибелер мен бағалаулар арасындағы статистикалық заңдылықтарды сипаттауға құрылған. Осыған байланысты барлық нәтижелер ассоциациялық сипатта түсіндірілді және «ықпал етеді», «себеп болады» тәрізді каузалдық тұжырымдардан саналы түрде бас тартылды.

Талдауға бірнеше мазмұндық блок енгізілді. Бірінші блок діни құндылықтарға ықпал ететін орталарды және діни ақпарат алу көздерін қамтыды; бұл сұрақтар бірнеше жауапты таңдауға мүмкіндік беретін форматта өңделді, сондықтан олардың пайыздық үлестері 100%-ға қосылмайды. Екінші блок діни бедел иелеріне сенімді өлшеді және жергілікті имамдар мен мүфтилерді, академиялық теологтар мен дінтанушыларды, діни блогерлерді және шетелдік ислам уағызшыларын салыстыруға мүмкіндік берді. Үшінші блок діндарлықтың алты реттік көрсеткішін қамтыды: діни білімді өзіндік бағалау, діннің күнделікті маңыздылығы, діни институттардың қоғамдық рөлі, дін-мемлекет қатынасы, жастар діндарлығының өзгерісін бағалау және жеке діни тәжірибе. Бұл көрсеткіштер толық стандартталған психометриялық шкала ретінде емес, зерттеу сұрағына сәйкес келетін барлау сипатындағы өлшемдер ретінде пайдаланылды.

Іріктеме 1052 респонденттен құралды. Дерек жинауда квоталық және ыңғайлы іріктеу тәсілдері біріктіріліп, жыныс, жас және тұрғылықты жер бойынша құрылымдық әркелкілікті қамту көзделді. Қатысушылардың негізгі бөлігін 18-22 жастағы респонденттер құрады; бұдан үлкен жас топтарының үлесі айтарлықтай аз болды. Іріктемеде әйелдер мен ерлер, әртүрлі білім деңгейіндегі және бірнеше өңірден қатысушылар қамтылғанымен, әрбір респонденттің іріктемеге түсу ықтималдығы алдын ала белгілі болған жоқ. Сондықтан бұл дизайн ұлттық репрезентативтілікті қамтамасыз етпейді. Ыңғайлы іріктеудің сыртқы валидтілікті шектейтіні және өздігінен іріктелу жүйелі қателік туғызуы мүмкін екені әдіснамалық әдебиетте көрсетілген (Bethlehem, 2010; Sedgwick, 2013). Осы себепті мақалада нәтижелер Қазақстанның барлық жастарына немесе барлық студенттеріне тікелей жалпыланбайды.

Статистикалық өңдеу IBM SPSS Statistics 27 бағдарламасында орындалды. Талдау бірнеше дәйекті кезеңмен жүргізілді. Алдымен әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер, діни әлеуметтену арналары, ақпарат көздері және бедел иелеріне сенім жиілік пен пайыз арқылы сипатталды. Көпжауапты сұрақтарда әр нұсқаны таңдаған респонденттердің үлесі жеке есептелді. Бұдан кейін негізгі сипаттамалық айырмашылықтардың тұрақтылығын бағалау үшін жекелеген категориялық айнымалылар бойынша қиылысқан кестелер қарастырылды. Бұл кезеңнің мақсаты күрделі болжамдық модель құру емес, іріктеме ішіндегі ықтимал топаралық ерекшеліктерді анықтау болды.

Категориялық айнымалылар арасындағы байланысты бағалау үшін Пирсонның χ^2 критерийі қолданылды. Жас, жыныс және білім деңгейі бойынша алынған нәтижелер мазмұндық тұрғыдан сақтықпен түсіндірілді. Әсіресе жас құрылымы өте теңгерімсіз болды: 18-22 жас тобы іріктеменің 95,2%-ын, ал қалған үш жас тобының жиынтық үлесі 4,8%-ын құрады. Сондықтан жас бойынша статистикалық мәнді нәтиже анықталған жағдайда да ол тұрақты жас айырмашылығының дәлелі емес, тек осы іріктеме шегіндегі барлау белгісі ретінде қарастырылды. Аумақтық айнымалыда қала және облыс атаулары аралас берілгендіктен, өңірлік салыстырулардан мазмұндық қорытынды жасалмады.

Реттік көрсеткіштердің өзара монотонды байланысын бағалау үшін Спирменнің рангтік корреляциясы пайдаланылды. Статистикалық маңыздылық шегі $p < .05$ деп белгіленді. Корреляцияларды интерпретациялау кезінде p -мәнімен қатар коэффициенттің шамасына да назар аударылды, өйткені үлкен іріктемеде әлсіз байланыстардың өзі статистикалық мәнді болуы мүмкін (Schober et al., 2018). Осы тәсіл H3 және H4 болжамдарын бағалауға мүмкіндік

берді: біріншісі діни институттардың қоғамдық рөлі мен дін-мемлекет қатынасы туралы көзқарастың оң байланысын, екіншісі жеке діни тәжірибенің басқа көрсеткіштермен салыстырмалы түрде әлсіз байланысын болжады. Н1 және Н2 болжамдары негізінен сипаттама-лық үлестер арқылы тексерілді, яғни отбасының діни құндылықтарға ықпал ететін агент ретіндегі орны және жергілікті діни өкілдерге сенімнің шетелдік уағызшыларға сенімнен жоғары болуы салыстырылды.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеудің негізгі қағидасы - деректер мүмкіндік беретін қорытынды шегінен шықпау. Сауалнама өзіндік есепке негізделгендіктен, жауаптарға әлеуметтік құпталушылық және жеке интерпретация әсер етуі мүмкін. Көлденең дизайн уақыт бойынша өзгерісті немесе себептік бағытты анықтамайды, ал ықтималдық емес іріктеу популяциялық параметрлерді дәл бағалауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан талдау сипаттамалық статистиканы, шектеулі топаралық тексерулерді және корреляциялық байланыстарды бір-бірін толықтыратын құралдар ретінде біріктірді. Мұндай стратегия зерттеу сұрағына жауап беруге, төрт болжамды дерек шегінде бағалауға және нәтижелерді шамадан тыс жалпыламай ұсынуға бағытталды.

Зерттеу нәтижелері

Іріктеменің сипаттамасы

Іріктеменің басым бөлігін 18-22 жастағы респонденттер (95,2%) және бакалавриатта оқитындар (80,5%) құрады. Әйелдердің үлесі 65,8%, ерлердің үлесі 34,2% болды. Респонденттердің 89,8%-ы өзін исламмен сәйкестендірді, 7,0%-ы атеист екенін көрсетті; қалған діни және дүниетанымдық санаттардың әрқайсысы 1%-дан аспады немесе соған жуық болды. Бұл құрылым нәтижелердің негізінен мұсылмандық мәдени ортадағы дәстүрлі университет жасын сипаттайтынын білдіреді.

Кесте 1

Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары (N = 1052)

Көрсеткіш	Санат	N	%
Жас	18-22 жас	1002	95,2
	23-26 жас	22	2,1
	27-30 жас	12	1,1
	31-35 жас	16	1,5
Жыныс	Әйел	692	65,8
	Ер	360	34,2
Өңір	Астана	9	0,9
	Алматы	508	48,3
	Шымкент	35	3,3
	Түркістан	71	6,7
	Жетісу	40	3,8
	Алматы облысы	126	12,0
	Ақтау	69	6,6
	Ақтөбе	17	1,6
	Атырау	17	1,6
	Батыс Қазақстан	26	2,5
	Маңғыстау	36	3,4
	Жамбыл облысы	11	1,0
	Қостанай	3	0,3
	Қызылорда	54	5,1
	Павлодар	10	1,0
	Тараз	20	1,9
Білім деңгейі	Орта білім (мектеп/колледж/лицей)	149	14,2
	Жоғары білім (бакалавриат)	847	80,5
	Магистратура	44	4,2
	Докторантура	12	1,1
Діни сәйкестік	Ислам	945	89,8
	Христиандық	10	1,0
	Буддизм	6	0,6
	Құдай туралы жеке көзқарас	4	0,4

	Агностицизм	8	0,8
	Атеизм	74	7,0
	Басқа дін	5	0,5

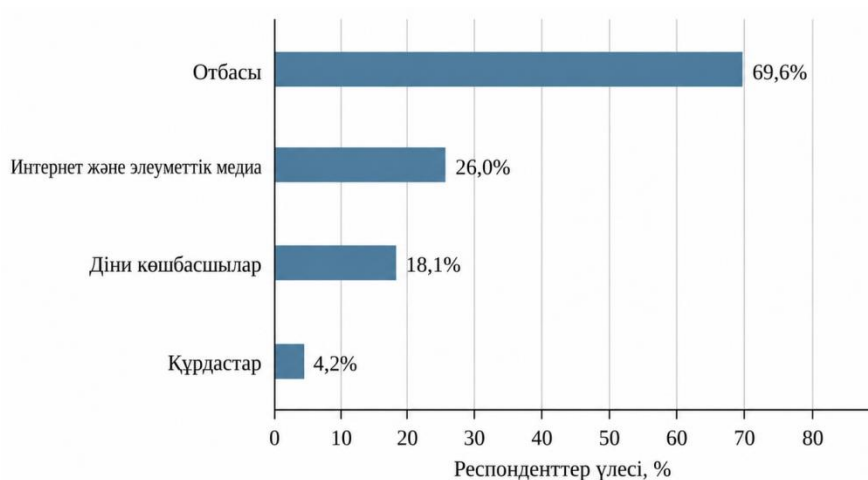
Ескерту: Өңір айнаымалысында қала және облыс санаттары бастапқы деректегі қалпында сақталды.

Діни әлеуметтену агенттері мен ақпарат арналары

Респонденттердің 69,6%-ы отбасын діни құндылықтарға ықпал ететін орта ретінде атады. Интернет пен әлеуметтік медианы 26,0%, діни көшбасшыларды 18,1%, құрдастарды 4,2% көрсетті. Бұл таралым Н1 болжамымен сипаттамалық деңгейде үйлеседі: отбасы келесі ең жиі аталған фактордан 43,6 пайыздық тармаққа жоғары. Көлденең сауалнама ықпалдың нақты себептік күшін өлшемейді; көрсеткіштер респонденттердің өз тәжірибесін қалай түсіндіретінін білдіреді.

Сурет 1.

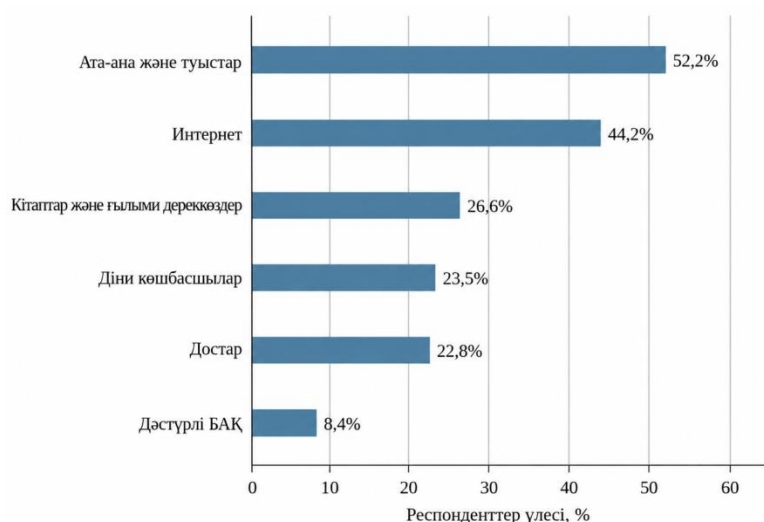
Діни құндылықтарға ықпал ететін факторлар (N = 1052, бірнеше жауап)

Діни ақпарат көздерінің таралымы өзге көрініс берді. Ата-ана мен туыстар 52,2%-бен бірінші орында қалғанымен, интернет 44,2%-ға жетті. Кітаптар мен ғылыми дереккөздерді 26,6%, діни көшбасшыларды 23,5%, достарды 22,8%, дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын 8,4% атады. Отбасы құндылықтық бағдардың негізгі ортасы болып сақталған, ал ақпарат іздеу тәжірибесі айтарлықтай цифрланған. Екі сұрақтың таралымы отбасы мен интернетті бірін-бірі ығыстыратын бәсекелестерден гөрі әртүрлі қызмет атқаратын қатар арналар ретінде түсіндіруге негіз бар екенін байқатады.

Сурет 2.

Дін туралы ақпарат алу көздері (N = 1052, бірнеше жауап)

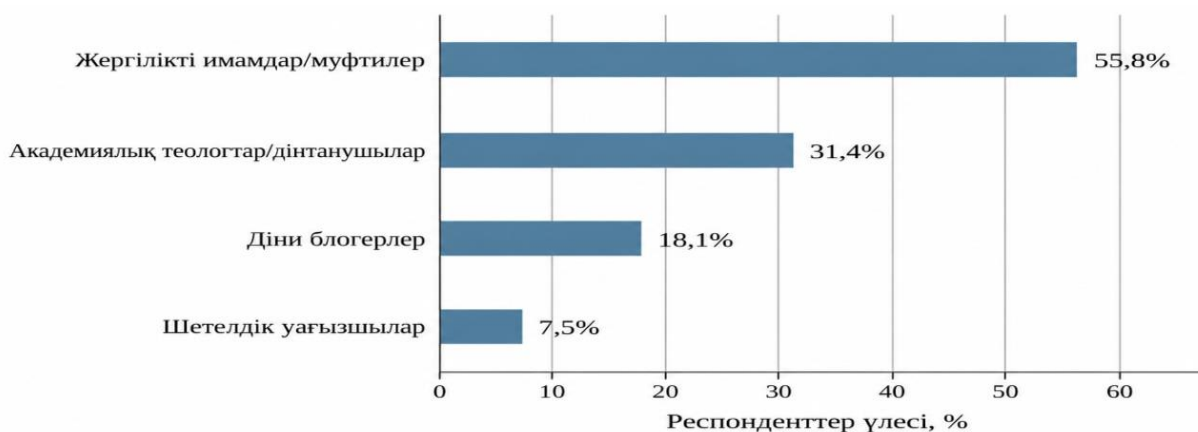
Жас пен ата-ана немесе туыстан ақпарат алу арасында $\chi^2(3) = 9.82$, $p = .020$ байланысы тіркелген. Алайда 23-35 жас топтарында 12-22 бақылау ғана бар; бұл айырманы тұрақты жас үлгісі деуге болмайды. Интернетті пайдалану бойынша жас айырмасы статистикалық мәнге жетпеді, $\chi^2(3) = 5.28$, $p = .152$. Жыныс пен білім деңгейі бойынша негізгі ақпарат арналарының айырмасы да мәнді болған жоқ. Осы деректерден жасқа тән тұрақты үлгі шығаруға болмайды; мазмұндық талдау жалпы таралыммен шектеледі.

Діни бедел иелеріне сенім

Сенім құрылымында жергілікті діни бедел анық басым болды. Жергілікті имамдар мен мүфтилерге респонденттердің 55,8%-ы, академиялық теологтар мен дінтанушыларға 31,4%-ы, діни блогерлерге 18,1%-ы, шетелдік ислам уағызшыларына 7,5%-ы сенетінін көрсетті. Жергілікті және шетелдік бедел арасындағы 48,3 пайыздық тармақ айырма H_2 болжамына сәйкес келеді. Алайда бұл көрсеткіш шетелдік мазмұнның нақты әсерін немесе саяси қатерді тікелей өлшемейді; ол тек жарияланған сенім деңгейлерін салыстырады.

Сурет 3.

Діни бедел иелеріне сенім (N = 1052)

Діни блогерлерге сенім интернетті ақпарат көзі ретінде пайдаланудан едәуір төмен: 44,2% интернеттен ақпарат алатынын, 18,1% блогерлерге сенетінін айтқан. Бұл сұрақтар әртүрлі ұғымдарды өлшейді, сондықтан пайыздарды тікелей бір шкала ретінде салыстыруға болмайды. Соған қарамастан, таралым цифрлық арнаны пайдалану ондағы әрбір тұлғаны бедел иесі ретінде мойындауды білдірмейтінін байқатады.

Діндарлық өлшемдерінің өзара байланысы

Алты реттік көрсеткіштің барлығы бірдей күшпен байланыспады. Ең жоғары коэффициент діни институттардың қоғамдағы рөлін бағалау мен дін-мемлекет қатынасы туралы көзқарас арасында байқалды, $r_s = .354$, $p < .001$. Бұл Н3 болжамымен үйлеседі: діни институттардың қоғамдық маңызын жоғары бағалайтын респонденттер дін мен мемлекеттің өзара қатынасына да соған жақын нормативтік бағдар білдіруге бейім. Дегенмен коэффициент орташа шамадан аспайды, сондықтан екі пікірді бір ғана жасырын өлшем деп санауға болмайды.

Кесте 2

Діндарлық өлшемдері арасындағы Спирмен корреляциялары (N = 1052)

Көрсеткіш	1	2	3	4	5	6
Діни білімді өзіндік бағалау	1.000					
Діннің күнделікті маңыздылығы	.296* * p < .001	1.0 00				
Діни институттардың қоғамдық рөлі	.301* * p < .001	.30 9** p < .001	1.0 00			
Дін-мемлекет қатынасы	.208* * p < .001	.13 5** p < .001	.35 4** p < .001	1. 000		
Жастар діндарлығының өзгерісі	.197* * p < .001	.16 3** p < .001	.15 2** p < .001	.1 19** p < .001	1.0 00	
Жеке діни тәжірибе	.069* p = .025	.10 8** p < .001	.06 3* p = .040	.0 60 p = .051	.04 2 p = .172	1 .000

Ескерту: ** $p < .01$; * $p < .05$ (екіжақты тексеру).

Діннің күнделікті маңызы діни институттардың қоғамдық рөлімен $r_s = .309$, $p < .001$, ал діни білімді өзіндік бағалау сол рөлмен $r_s = .301$, $p < .001$ деңгейінде байланысты. Діни білім мен күнделікті маңыз арасындағы коэффициент $r_s = .296$, $p < .001$ болды. Үш көрсеткіш өзара байланысты болғанымен, коэффициенттердің шамасы оларды бір ғана құрылымның баламалы өлшемдері деп қабылдауға жеткіліксіз.

Жеке діни тәжірибенің басқа өлшемдермен байланысы әлсіз болды: коэффициенттер .042 мен .108 аралығында. Дін-мемлекет қатынасына көзқараспен байланыс $r_s = .060$, $p = .051$, ал жастар діндарлығының өзгерісін бағалаумен байланыс $r_s = .042$, $p = .172$ деңгейінде статистикалық мәнге жетпеді. Қалған әлсіз байланыстардың статистикалық маңыздылығы үлкен N әсерінен туындауы мүмкін. Жалпы үлгі Н4 болжамымен үйлеседі, бірақ жеке тәжірибенің дербес фактор екенін дәлелдемейді.

Талқылау

Алынған деректерді «дәстүр цифрлық ортаны жеңді» немесе «интернет отбасын алмастырды» деген қарапайым формуламен түсіндіру дәл болмайды. Отбасы құндылықтық ықпалдың жетекші ортасы ретінде аталған, ал интернет діни ақпарат іздеудің кең тараған арнасына айналған. Мұның бір ықтимал түсіндірмесі - үй ішіндегі қарым-қатынас моральдық тіл мен тиесілілік сезімін қалыптастырса, цифрлық орта салыстыру мен балама түсіндірулерді көруге жағдай жасайды. Көлденең дерек бұл функцияларды тікелей тексермейді, бірақ мұндай оқылым ұрпақаралық сабақтастық және онлайн-офлайн діни тәжірибенің тұтастығы туралы еңбектермен үйлеседі (Bengtson et al., 2009; Campbell, 2012).

Интернетті ақпарат көзі ретінде атағандар блогерлерге сенім білдіргендерден көп. Екі сұрақтың форматы бірдей болмағандықтан, 44,2% бен 18,1%-ды тікелей әсер айырмасы деп

есептеуге болмайды. Дегенмен олардың алшақтығы ақпаратқа қол жеткізу мен беделді мойындау бір ұғым еместігін байқатады. Медиатизация теориясы діни беделдің жоғалмай, жаңа медиалық логика жағдайында қайта келісілетінін түсіндіреді (Hjarvard, 2016). Қазақстандағы алгоритмдік діни орта туралы зерттеу де ресми, бейресми және гибридік беделдің қатар кездесетінін сипаттайды (Akhmetova et al., 2026).

Жергілікті имамдар мен мүфтилерге жоғары сенім бірнеше мағынаға ие болуы мүмкін. Ол тілдік және мәдени жақындықты, жергілікті діни ұйымның танымалдығын немесе заңды институционалдық арнаға басымдық беруді білдіреді. Қазақстандағы исламның институционалдануы мен мемлекеттік реттелуі жөніндегі зерттеулер осындай жергілікті заңдылықтың тарихи және саяси негізін сипаттайды (Beisenbayev et al., 2024; Malik, 2019; Omelicheva, 2011). Алайда төмен шетелдік сенімді автоматты түрде радикалдануға төзімділіктің өлшемі деп түсіндіру дұрыс емес: сауалнама нақты контентті тұтыну, жасырын ықпал немесе мінез-құлық нәтижесін өлшеген жоқ. Жастардың діни уәждері жөніндегі эмпирикалық жұмыс та зайырлы ортадағы діни таңдауды жалғыз сыртқы ықпалмен түсіндірудің жеткіліксіз екенін ескертеді (Rashimbetov & Mazhiev, 2024).

Академиялық теологтар мен дінтанушыларға 31,4% респондент сенім білдірген: бұл үлес жергілікті діни басшылар көрсеткішінен төмен, блогерлер көрсеткішінен жоғары. Осы аралық орын университеттегі діни сауаттылықты тек қауіптің алдын алу риторикасына құрмай, дереккөзді салыстырумен, құқықтық норманы түсінумен және діни әртүрлілік туралы дәлелді пікірталаспен ұштастыруға эмпирикалық уәж береді. Білім беру ортасының мұндай қызметі Қазақстан жастарының рухани және құндылықтық бағдарлары жөніндегі еңбектерде де талданған (Dzhumageldinov et al., 2023; Kussainov et al., 2020; Seitakhmetova et al., 2024).

Корреляциялар діндарлықтың екі шартты қабатын ажыратуға мүмкіндік береді. Діни білімді өзіндік бағалау, күнделікті маңыз, институттардың қоғамдық рөлі және дін-мемлекет қатынасы өзара біршама жақын; жеке тәжірибенің олармен байланысы әлсіз. Бұл факторлық талдау емес, сондықтан екі дербес өлшем дәлелденді деуге болмайды. Соған қарамастан, үлгі жекелену теориясымен үйлеседі және жеке тәжірибені институционалдық дінге қарсылық деп түсіндірмеуге шақырады. Бір респондентте мәдени сәйкестік, жеке руханият және зайырлы саяси бағдар қатар болуы ықтимал (Luckmann, 1967; Pfadenhauer, 2016; Zabirowa et al., 2025).

Қазақстандық зерттеулермен салыстырғанда осы сауалнама қалыптасқан көріністі екі тұста нақтылайды. Құндылықтық ықпал көбіне отбасымен байланыстырылса, ақпарат алу отбасы мен интернет арасында бөлінеді. Сонымен бірге цифрлық қолжетімділіктің кеңеюі жергілікті діни беделге сенімнің төмендеуімен қатар жүрмеген. Бұл байқаулар Қазақстандағы діннің мәдени және институционалдық қызметтері қатар сақталатыны туралы тұжырымдармен үндеседі (Burova & Jamanbalayeva, 2023; Sharipova, 2020; Yerekesheva, 2020).

Саяси тұрғыдан деректер зайырлылықты дінді қоғамдық кеңістіктен ығыстыру ретінде емес, әртүрлі сенімдерге ортақ құқықтық тәртіп ретінде түсіндірудің маңызын алға шығарады. Діни институттардың рөлі мен дін-мемлекет қатынасы арасындағы орташа байланыс жастардың діни мәселелерді жеке сенім шеңберінен тыс, қоғамдық норма ретінде де бағалауы мүмкін екенін байқатады. Осыған байланысты мемлекеттік және университеттік бағдарламалар ар-ождан бостандығын, зайырлы құқықтық қағиданы және діни әртүрлілікті құрметтеуді түсіндіруі керек (Abdikakimov & Karibayev, 2024; Buribayev et al., 2024).

Практикалық тұрғыдан үш бағыт басым көрінеді. Университеттік курстарда діни сауаттылықты медиа сауаттылықпен ұштастырып, автордың құзыретін, деректің түпнұсқасын және манипуляциялық тәсілдерді бағалау дағдысын дамытуға болады. Қоғамдық коммуникацияда жергілікті діни мамандар мен академиялық дінтанушылар қатысатын ашық түсіндіру форматтары пайдалы. Ал зерттеу бағдарламалары жастардың цифрлық тәжірибесін платформа, контент жанры және сенім механизмі бойынша бөлек өлшейтін аралас әдістерге сүйенгені жөн. Бұл бағыт цифрлық уағыз, діни білім және толеранттылық туралы еңбектермен сабақтас (Kerim et al., 2025; Toktarbekova et al., 2022; Zholmukhan et al., 2023).

Зерттеудің шектеулері ең алдымен іріктемеге қатысты. Квоталық және ыңғайлы іріктеу ықтималдық іріктеу емес, сондықтан іріктеу қатесін дәстүрлі түрде есептеп, деректерді ұлттық деңгейге таратуға болмайды. 18-22 жастағылардың 95,2% болуы жас топтарын сенімді салыстыруға мүмкіндік бермейді, ал аумақтық айнымалыда қала мен облыс санаттары аралас берілген. Өлшемдердің өзіндік есепке негізделуі әлеуметтік құпталатын жауап ықтималдығын арттырады. Корреляциялық дизайн себептік бағытты анықтамайды; толық стандартталған діндарлық шкаласы мен ішкі сенімділік коэффициенттерінің болмауы өлшеу сапасын қосымша бағалауға кедергі келтіреді.

Келесі зерттеуде ықтималдыққа жақын көпсатылы іріктеу, жас топтарын теңгеру және аймақтық санаттарды ресми әкімшілік жіктеуге сәйкестендіру қажет. Діндарлықтың стандартталған көпөлшемді шкаласын сапалық сұхбатпен ұштастыру жеке тәжірибе мен институционалдық бағдардың неліктен ажырайтынын түсіндіруге көмектеседі. Цифрлық блокта платформа түрі, пайдаланылатын тіл, контент авторы, тұтыну жиілігі және тексеру мінез-құлқы бөлек өлшенуі тиіс. Мұндай дизайн қазіргі салыстырмалы және цифрлық дін зерттеулерімен нәтижелі диалог құра алады (Osmonova et al., 2024; Zhanabayeva et al., 2026; Zharkynbekova et al., 2025).

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы студент жастардың діни бағдарларын бір ғана «дәстүрлі» немесе «цифрлық» модельмен түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетті. Сауалнама нәтижесінде отбасы діни құндылықтарға ықпал ететін негізгі әлеуметтік орта ретінде айқындалды: оны респонденттердің 69,6%-ы атады. Сонымен бірге діни ақпарат алу тәжірибесінде интернеттің орны едәуір жоғары болды - 44,2%, ал ата-ана мен туыстар 52,2% көрсеткішпен алдыңғы орында қалды. Бұл арақатынас отбасы мен цифрлық ортаның бірін-бірі міндетті түрде алмастырмайтынын, керісінше әртүрлі функция атқара алатынын көрсетеді. Отбасы құндылықтық сабақтас-тық пен бастапқы моральдық бағдарды қамтамасыз етсе, интернет салыстыру, іздеу және балама түсіндірмелерге қол жеткізу арнасы ретінде әрекет етуі ықтимал. Осы тұрғыдан Н1 болжамы сипаттамалық деңгейде қолдау тапты.

Діни беделге сенім құрылымы да маңызды нәтиже берді. Жергілікті имамдар мен мүфтилерге сенім 55,8%-ды құрап, шетелдік ислам уағызшыларына сенімнен (7,5%) айқын жоғары болды; бұл Н2 болжамымен сәйкес келеді. Академиялық теологтар мен дінтанушыларға сенімнің 31,4% болуы формалды діни институттар мен цифрлық тұлғалардың арасында аралық позицияның бар екенін аңғартады. Сонымен бірге интернетті ақпарат көзі ретінде пайдаланудың салыстырмалы жоғары болуы діни блогерлерге автоматты түрде жоғары сенім қалыптастырмайды. Демек, цифрлық қолжетімділік пен беделді мойындау - бірдей құбылыс емес. Бұл тұжырым жастардың діни ақпаратпен жұмыс істеуінде дереккөздің жергілікті заңдылығы, кәсіби құзыреті және институционалдық танылуы маңызды болуы мүмкін екенін көрсетеді, бірақ сауалнама нақты контенттің ықпалын немесе мінез-құлық салдарын тікелей өлшемегенін ескеру қажет.

Корреляциялық талдау институционалдық-нормативтік бағдарлар жеке діни тәжірибеге қарағанда өзара тығызырақ байланысатынын көрсетті. Ең жоғары коэффициент діни институттардың қоғамдық рөлін бағалау мен дін-мемлекет қатынасы туралы көзқарас арасында тіркелді ($r_s = .354$, $p < .001$), сондықтан Н3 болжамы қолдау тапты. Жеке діни тәжірибенің басқа көрсеткіштермен байланыстары .042-.108 аралығында қалып, Н4 болжамымен үйлесті. Бұл нәтижелерді жеке діндарлық пен институционалдық ұстаным екі толық дербес фактор ретінде дәлелденді деп түсіндіруге болмайды, өйткені зерттеуде факторлық модель немесе толық стандартталған діндарлық шкаласы қолданылған жоқ. Дегенмен алынған үлгі студент жастардың бір мезгілде жеке рухани тәжірибені, мәдени діни сәйкестікті және зайырлы қоғамдық тәртіпке қатысты нормативтік көзқарастарды қатар ұстануы мүмкін екенін көрсетеді.

Зерттеудің практикалық мәні университеттік және қоғамдық коммуникацияда діни сауаттылықты медиа сауаттылықпен және құқықтық біліммен ұштастыру қажеттігін негіздеуінде. Студенттерге діни контент авторының құзыретін, дереккөздің түпнұсқасын, дәлелдің

сапасын және манипуляциялық тәсілдерді бағалау дағдыларын дамыту маңызды. Сонымен қатар жергілікті діни мамандар мен академиялық дінтанушылар қатысатын ашық түсіндіру форматтары ресми және бейресми ақпарат арналары арасындағы сенім алшақтығын түсінуге көмектесе алады. Бұл ұсыныстар дінді қоғамдық кеңістіктен ығыстыруға емес, ар-ождан бостандығы, зайырлылық және діни әртүрлілікті құрметтеу қағидаларын түсіндіруге бағытталуы тиіс.

Қорытындыларды түсіндіруде зерттеудің шектеулері шешуші мәнге ие. Іріктеу ықтималдық емес тәсілмен жүргізілді, 18-22 жастағы респонденттердің үлесі 95,2% болды, ал аумақтық санаттарда қала мен облыс атаулары аралас берілді. Өзіндік есепке негізделген жауаптар әлеуметтік құпталушылық әсеріне ұшырауы мүмкін, ал көлденең дизайн себеп-салдарлық бағытты анықтауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан осы нәтижелер Қазақстан жастарының барлығын сипаттайтын ұлттық бағалау ретінде емес, студент жасындағы респонденттердің үлкен іріктемесінде байқалған үрдістер ретінде қарастырылуы тиіс. Кейінгі зерттеулерде ықтималдыққа жақын көпсатылы іріктеу, жас топтарын теңгеру, өңірлік санаттарды біріздендіру, стандартталған көпөлшемді діндарлық шкалаларын пайдалану және сауалнаманы сапалық сұхбатпен толықтыру орынды. Цифрлық тәжірибені платформа, тіл, контент авторы, пайдалану жиілігі және тексеру мінез-құлқы бойынша бөлек өлшеу отбасы, интернет және діни бедел арасындағы байланысты неғұрлым дәл түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қаржыландыру

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (AP25793727 «Әділетті Қазақстан парадигмасының қалыптасуына зайырлылық пен діндарлық тепе-теңдігінің әсері»).

Әдебиеттер:

Abdikakimov, M. T., & Karibayev, M. S. (2024). Correlation of religious and secular values in Kazakhstan society. *The Journal of Psychology and Sociology*, 88(1), 110-125.

Akhmetova, A., Rakhimova, G., Onngar, Y., Issakhan, M., & Baitenova, N. (2026). Digital religion and hybrid religious authority in algorithmically mediated environments. *Frontiers in Sociology*, 11, Article 1892383. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2026.1892383>

Altaikyzy, A., & Toktarbekova, L. N. (2023). Zaiyrly zhane dini kundylyktar: Shetelderdin kontseptualdy tasilderinin tazhiribesi [Secular and religious values: Experience of conceptual approaches in foreign countries]. *Al-Farabi*, 3(83), 86-98.

Andok, M. (2024). The impact of online media on religious authority. *Religions*, 15(9), Article 1103. <https://doi.org/10.3390/rel15091103>

Aydingun, A. (2007). Islam as a symbolic element of national identity used by the nationalist ideology in the nation and state building process in post-Soviet Kazakhstan. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 6(17), 69-83.

Beisenbayev, B., Almukhametov, A., & Mukhametshin, R. (2024). The dynamics of Islam in Kazakhstan from an educational perspective. *Religions*, 15(10), Article 1243. <https://doi.org/10.3390/rel15101243>

Bengtson, V. L., Copen, C. E., Putney, N. M., & Silverstein, M. (2009). A longitudinal study of the intergenerational transmission of religion. *International Sociology*, 24(3), 325-345. <https://doi.org/10.1177/0268580909102911>

Berger, A., & Golan, O. (2024). Online religious learning: Digital epistemic authority and self-socialization in religious communities. *Learning, Media and Technology*, 49(2), 274-289. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2169833>

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books. (Original work published 1966)

Bethlehem, J. (2010). Selection bias in web surveys. *International Statistical Review*, 78(2), 161-188. <https://doi.org/10.1111/j.1751-5823.2010.00112.x>

Biyekenova, N. Zh., Abdiraiymova, G. S., Kenzhakimova, G. A., Shaukenova, Z. K., & Senuk, Z.V. (2016). Value system of students of the Republic of Kazakhstan as a special social and cultural group. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(9), 2481-2494. <https://doi.org/10.12973/ijese.2016.701a>

Bunt, G. R. (2018). *Hashtag Islam: How cyber-Islamic environments are transforming religious authority*. University of North Carolina Press.

Buribayev, Y., Seitakhmetova, N., Zhandossova, S., Kalkayeva, N., & Khamzina, Z. (2024). Rule of law, religious freedom, and harmony: Regulating religion within Kazakhstan's secular model. *European Journal for Philosophy of Religion*, 16, 417-442. <https://doi.org/10.24204/ejpr.2024.4271>

Burova, E. I., & Jamanbalayeva, S. K. (2023). Religious situation in modern Kazakhstan: A sociological reconstruction. *Sotsiologicheskie Issledovaniya*, 8, 76-85. <https://doi.org/10.31857/S013216250027368-7>

Campbell, H. A. (2012). Understanding the relationship between religion online and offline in a networked society. *Journal of the American Academy of Religion*, 80(1), 64-93. <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfr074>

Campbell, H. A., & Tsuria, R. (Eds.). (2022). *Digital religion: Understanding religious practice in digital media* (2nd ed.). Routledge.

Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press.

Chernichkin, D., & Topchiev, M. (2022). Religious identity and confessional security through the eyes of student youth in the Russian part of the Caspian Sea region. *Dela Press Conference Series: Economics, Business and Management*, 8, Article 02008.

Dashkovskiy, P. K., Zhanbosinova, A. S., & Stolyarova, E. O. (2023). Regional factors in the formation of religious identity among the students of East Kazakhstan: Based on results of sociological research. In *Advances in natural, human-made, and coupled human-natural systems research* (pp. 807-819). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75483-9_78

Dzhumageldinov, M. N., Alimbaeva, R. T., Sabirova, R. Sh., Esimova, A. E., & Sadykanova, R. E. (2023). Religioznye orientatsii sovremennoi kazakhstanskoi molodezhi [Religious orientations of contemporary Kazakhstani youth]. *Adam Alemi*, 2(96), 168-180.

Evolvi, G. (2022). Religion and the internet: Digital religion, (hyper)mediated spaces, and materiality. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 6, 9-25. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00087-9>

Glock, C. Y. (1973). *Religion in sociological perspective: Essays in the empirical study of religion*. Wadsworth.

Hjarvard, S. (2011). The mediatization of religion: Theorising religion, media and social change. *Culture and Religion*, 12(2), 119-135. <https://doi.org/10.1080/14755610.2011.579719>

Hjarvard, S. (2016). Mediatization and the changing authority of religion. *Media, Culture & Society*, 38(1), 8-17. <https://doi.org/10.1177/0163443715615412>

Huber, S., & Huber, O. W. (2012). The Centrality of Religiosity Scale (CRS). *Religions*, 3(3), 710-724. <https://doi.org/10.3390/rel3030710>

Junisbai, B., Junisbai, A., & Zhussupov, B. (2017). Two countries, five years: Islam in Kazakhstan and Kyrgyzstan through the lens of public opinion surveys. *Central Asian Affairs*, 4(1), 1-25. <https://doi.org/10.1163/22142290-00401001>

Kerim, S., Kurmanaliyev, M., Ongar, Y., & Kaliyeva, Y. (2025). Digital transformation of Islamic preaching in Kazakhstan: Identifying famous online preachers and their influence. *Millah: Journal of Religious Studies*, 24(2), 611-644. <https://doi.org/10.20885/millah.vol24.iss2.art2>

Klingenberg, M., & Sjö, S. (2019). Theorizing religious socialization: A critical assessment. *Religion*, 49(2), 163-178. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2019.1584349>

Kussainov, D. U., Seitakhmetova, N. L., Nurov, M. M., & Kuttybekkyzy, G. (2020). Sotsiologiya religii: Evolyutsiya i novelly ee predmeta [Sociology of religion: Evolution and new developments in its subject]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya sotsiologicheskie i politicheskie nauki*, 1(69), 205-209.

- Laruelle, M. (2007). Religious revival, nationalism and the 'invention of tradition': Political Tengrism in Central Asia and Tatarstan. *Central Asian Survey*, 26(2), 203-216. <https://doi.org/10.1080/02634930701517433>
- Luckmann, T. (1967). *The invisible religion: The problem of religion in modern society*. Macmillan.
- Malik, B. A. (2019). Islam in post-Soviet Kazakhstan: Experiencing public revival of Islam through institutionalisation. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13(3), 351-369. <https://doi.org/10.1080/25765949.2019.1630576>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.
- Omelicheva, M. Y. (2011). Islam in Kazakhstan: A survey of contemporary trends and sources of securitization. *Central Asian Survey*, 30(2), 243-256. <https://doi.org/10.1080/02634937.2011.567069>
- Osmonova, D., Zhunushova, S., Kostuk, Sh., Bekboeva, A., & Alykulova, G. (2024). A sociological study of the religious identity of young people in Central Asia and Europe: Following the example of the Kyrgyz Republic and the Republic of Poland. *Pharos Journal of Theology*, 105(3), 1-15.
- Pfadenhauer, M. (2016). In-between spaces: Pluralism and hybridity as elements of a new paradigm for religion in the modern age. *Human Studies*, 39, 147-159. <https://doi.org/10.1007/s10746-016-9394-4>
- Қазақстан Республикасы. (2026). Қазақстан Республикасының Конституциясы (2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған). <https://old.adilet.zan.kz/kaz/docs/K26000000000>
- Қазақстан Республикасы. (2011). *Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV заңы*. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>
- Rashimbetov, R., & Mazhiev, G. (2024). Sharia motivation in a secular country: An empirical study among young people in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Religious Studies*, 3(39), 78-89.
- Rozehnal, R. (Ed.). (2022). *Cyber Muslims: Mapping Islamic digital media in the internet age*. Bloomsbury Academic.
- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). Correlation coefficients: Appropriate use and interpretation. *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763-1768. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000002864>
- Sedgwick, P. (2013). Convenience sampling. *BMJ*, 347, Article f6304. <https://doi.org/10.1136/bmj.f6304>
- Seitakhmetova, N., Aliyarov, E., Zhandossova, S., Tolen, Z., & Nurov, M. (2024). Counteracting religious extremism in youth environments: World experience and Kazakhstan. *Journal of Social Studies Education Research*, 15(3), 257-288.
- Selby, J. A., & Sayeed, R. (2023). Religious authorities in the digital age. *Contemporary Islam*, 17, 467-488. <https://doi.org/10.1007/s11562-023-00536-7>
- Sharipova, D. (2020). Perceptions of national identity in Kazakhstan: Pride, language, and religion. *The Muslim World*, 110(1), 89-106. <https://doi.org/10.1111/muwo.12320>
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Tastanbekova, A. D., & Aimaganbetova, O. H. (2013). Aktualnost issledovaniya religioznoi identichnosti molodezhi v postsovetском Kazakhstane [The relevance of studying youth religious identity in post-Soviet Kazakhstan]. *Vestnik KazNU. Seriya psikhologii i sotsiologii*, 1(44), 64-73.
- Toktarbekova, L. N., Seitakhmetova, N. L., & Bidahmetova, Sh. B. (2022). Khristian zhane islam madenietterindegi dastur: Salystyrmaly taldau [Tradition in Christian and Islamic cultures: A comparative analysis]. *Al-Farabi*, 2(78), 167-183.
- Uecker, J. E., Regnerus, M. D., & Vaaler, M. L. (2007). Losing my religion: The social sources of religious decline in early adulthood. *Social Forces*, 85(4), 1667-1692. <https://doi.org/10.1353/sof.2007.0083>

- Yerekesheva, L. G. (2020). Functions of religion and dynamics of nation-building in Kazakhstan and Uzbekistan. *The Muslim World*, 110(1), 64-88. <https://doi.org/10.1111/muwo.12319>
- Yemelianova, G. M. (2014). Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan. *Asian Ethnicity*, 15(3), 286-301. <https://doi.org/10.1080/14631369.2013.847643>
- Zabirova, A. (2024). Religiosity in Kazakhstan: Values and meanings. *Kazakhstan-Spectrum*, 110(2), 42-56. <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2024-2.02>
- Zabirova, A., Seitakhmetova, N., Zhandossova, S., & Nurov, M. (2025). Sociological study of religiosity in post-atheist Kazakhstan. *Frontiers in Sociology*, 10, Article 1609030. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1609030>
- Zhanabayeva, A., Juzei, M., Baitenova, N., & Zhurgenbayeva, Z. (2026). Comparative analysis of youth religiosity in Kazakhstan and Poland: Navigating faith in modern societies. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 46(1), Article 12. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2713>
- Zharkynbekova, S., Shakhputova, Z., Galiyeva, B., & Absadyk, A. (2025). Value priorities of student youth in the multi-ethnic space of Kazakhstan and their influence on intercultural communications. *Journalism and Media*, 6(1), Article 32. <https://doi.org/10.3390/journalmedia6010032>
- Zholmukhan, T., Kayrbekov, N., & Ibrahim, M. (2023). Designing a culture-creative paradigm of Islamic education in the development of personal educational potential in the Republic of Kazakhstan. *Al-Farabi*, 4(84), 95-108.

References:

- Abdikakimov, M. T., & Karibayev, M. S. (2024). Correlation of religious and secular values in Kazakhstan society. *The Journal of Psychology and Sociology*, 88(1), 110-125.
- Akhmetova, A., Rakhimova, G., Onngar, Y., Issakhan, M., & Baitenova, N. (2026). Digital religion and hybrid religious authority in algorithmically mediated environments. *Frontiers in Sociology*, 11, Article 1892383. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2026.1892383>
- Altaikyzy, A., & Toktarbekova, L. N. (2023). Zaiyrly zhane dini kundylyktar: Shetelderdin kontseptualdy tasilderinin tazhiribesi [Secular and religious values: Experience of conceptual approaches in foreign countries]. *Al-Farabi*, 3(83), 86-98.
- Andok, M. (2024). The impact of online media on religious authority. *Religions*, 15(9), Article 1103. <https://doi.org/10.3390/rel15091103>
- Aydingun, A. (2007). Islam as a symbolic element of national identity used by the nationalist ideology in the nation and state building process in post-Soviet Kazakhstan. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 6(17), 69-83.
- Beisenbayev, B., Almukhametov, A., & Mukhametshin, R. (2024). The dynamics of Islam in Kazakhstan from an educational perspective. *Religions*, 15(10), Article 1243. <https://doi.org/10.3390/rel15101243>
- Bengtson, V. L., Copen, C. E., Putney, N. M., & Silverstein, M. (2009). A longitudinal study of the intergenerational transmission of religion. *International Sociology*, 24(3), 325-345. <https://doi.org/10.1177/0268580909102911>
- Berger, A., & Golan, O. (2024). Online religious learning: Digital epistemic authority and self-socialization in religious communities. *Learning, Media and Technology*, 49(2), 274-289. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2169833>
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books. (Original work published 1966)
- Bethlehem, J. (2010). Selection bias in web surveys. *International Statistical Review*, 78(2), 161-188. <https://doi.org/10.1111/j.1751-5823.2010.00112.x>
- Biyekenova, N. Zh., Abdiraiymova, G. S., Kenzhakimova, G.A., Shaukenova, Z.K., & Senuk, Z.V. (2016). Value system of students of the Republic of Kazakhstan as a special social and cultural group. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(9), 2481-2494. <https://doi.org/10.12973/ijese.2016.701a>

- Bunt, G. R. (2018). *Hashtag Islam: How cyber-Islamic environments are transforming religious authority*. University of North Carolina Press.
- Buribayev, Y., Seitakhmetova, N., Zhandossova, S., Kalkayeva, N., & Khamzina, Z. (2024). Rule of law, religious freedom, and harmony: Regulating religion within Kazakhstan's secular model. *European Journal for Philosophy of Religion*, 16, 417-442. <https://doi.org/10.24204/ejpr.2024.4271>
- Burova, E. I., & Jamanbalayeva, S. K. (2023). Religious situation in modern Kazakhstan: A sociological reconstruction. *Sotsiologicheskie Issledovaniya*, 8, 76-85. <https://doi.org/10.31857/S013216250027368-7>
- Campbell, H. A. (2012). Understanding the relationship between religion online and offline in a networked society. *Journal of the American Academy of Religion*, 80(1), 64-93. <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfr074>
- Campbell, H. A., & Tsuria, R. (Eds.). (2022). *Digital religion: Understanding religious practice in digital media* (2nd ed.). Routledge.
- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press.
- Chernichkin, D., & Topchiev, M. (2022). Religious identity and confessional security through the eyes of student youth in the Russian part of the Caspian Sea region. *Dela Press Conference Series: Economics, Business and Management*, 8, Article 02008.
- Dashkovskiy, P. K., Zhanbosinova, A. S., & Stolyarova, E. O. (2023). Regional factors in the formation of religious identity among the students of East Kazakhstan: Based on results of sociological research. In *Advances in natural, human-made, and coupled human-natural systems research* (pp. 807-819). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75483-9_78
- Dzhumageldinov, M. N., Alimbaeva, R. T., Sabirova, R. Sh., Esimova, A. E., & Sadykanova, R. E. (2023). Religioznye orientatsii sovremennoi kazakhstanskoi molodezhi [Religious orientations of contemporary Kazakhstani youth]. *Adam Alemi*, 2(96), 168-180.
- Evolvi, G. (2022). Religion and the internet: Digital religion, (hyper)mediated spaces, and materiality. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 6, 9-25. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00087-9>
- Glock, C. Y. (1973). *Religion in sociological perspective: Essays in the empirical study of religion*. Wadsworth.
- Hjarvard, S. (2011). The mediatization of religion: Theorising religion, media and social change. *Culture and Religion*, 12(2), 119-135. <https://doi.org/10.1080/14755610.2011.579719>
- Hjarvard, S. (2016). Mediatization and the changing authority of religion. *Media, Culture & Society*, 38(1), 8-17. <https://doi.org/10.1177/0163443715615412>
- Huber, S., & Huber, O. W. (2012). The Centrality of Religiosity Scale (CRS). *Religions*, 3(3), 710-724. <https://doi.org/10.3390/rel3030710>
- Junisbai, B., Junisbai, A., & Zhussupov, B. (2017). Two countries, five years: Islam in Kazakhstan and Kyrgyzstan through the lens of public opinion surveys. *Central Asian Affairs*, 4(1), 1-25. <https://doi.org/10.1163/22142290-00401001>
- Kerim, S., Kurmanaliyev, M., Ongar, Y., & Kaliyeva, Y. (2025). Digital transformation of Islamic preaching in Kazakhstan: Identifying famous online preachers and their influence. *Millah: Journal of Religious Studies*, 24(2), 611-644. <https://doi.org/10.20885/millah.vol24.iss2.art2>
- Klingenberg, M., & Sjö, S. (2019). Theorizing religious socialization: A critical assessment. *Religion*, 49(2), 163-178. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2019.1584349>
- Kussainov, D. U., Seitakhmetova, N. L., Nurov, M. M., & Kuttybekkyzy, G. (2020). Sotsiologiya religii: Evolyutsiya i novelly ee predmeta [Sociology of religion: Evolution and new developments in its subject]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya sotsiologicheskie i politicheskie nauki*, 1(69), 205-209.
- Laruelle, M. (2007). Religious revival, nationalism and the 'invention of tradition': Political Tengrism in Central Asia and Tatarstan. *Central Asian Survey*, 26(2), 203-216. <https://doi.org/10.1080/02634930701517433>
- Luckmann, T. (1967). *The invisible religion: The problem of religion in modern society*. Macmillan.

- Malik, B. A. (2019). Islam in post-Soviet Kazakhstan: Experiencing public revival of Islam through institutionalisation. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 13(3), 351-369. <https://doi.org/10.1080/25765949.2019.1630576>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.
- Omelicheva, M. Y. (2011). Islam in Kazakhstan: A survey of contemporary trends and sources of securitization. *Central Asian Survey*, 30(2), 243-256. <https://doi.org/10.1080/02634937.2011.567069>
- Osmonova, D., Zhunushova, S., Kostuk, Sh., Bekboeva, A., & Alykulova, G. (2024). A sociological study of the religious identity of young people in Central Asia and Europe: Following the example of the Kyrgyz Republic and the Republic of Poland. *Pharos Journal of Theology*, 105(3), 1-15.
- Pfadenhauer, M. (2016). In-between spaces: Pluralism and hybridity as elements of a new paradigm for religion in the modern age. *Human Studies*, 39, 147-159. <https://doi.org/10.1007/s10746-016-9394-4>
- Kazakhstan Respublikasy. (2026). Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiyasy (2026 zhylgy 15 nauryzda respublikalyk referendumda kabyldangan). <https://old.adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000>
- Kazakhstan Respublikasy. (2011). Dini kyzmet zhane dini birlestikter turaly Kazakhstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 11 kazandagy № 483-IV zany. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>
- Rashimbetov, R., & Mazhiev, G. (2024). Sharia motivation in a secular country: An empirical study among young people in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Religious Studies*, 3(39), 78-89.
- Rozehnal, R. (Ed.). (2022). *Cyber Muslims: Mapping Islamic digital media in the internet age*. Bloomsbury Academic.
- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). Correlation coefficients: Appropriate use and interpretation. *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763-1768. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000002864>
- Sedgwick, P. (2013). Convenience sampling. *BMJ*, 347, Article f6304. <https://doi.org/10.1136/bmj.f6304>
- Seitakhmetova, N., Aliyarov, E., Zhandossova, S., Tolen, Z., & Nurov, M. (2024). Counteracting religious extremism in youth environments: World experience and Kazakhstan. *Journal of Social Studies Education Research*, 15(3), 257-288.
- Selby, J. A., & Sayeed, R. (2023). Religious authorities in the digital age. *Contemporary Islam*, 17, 467-488. <https://doi.org/10.1007/s11562-023-00536-7>
- Sharipova, D. (2020). Perceptions of national identity in Kazakhstan: Pride, language, and religion. *The Muslim World*, 110(1), 89-106. <https://doi.org/10.1111/muwo.12320>
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Tastanbekova, A. D., & Aimaganbetova, O. H. (2013). Aktualnost issledovaniya religioznoi identichnosti molodezhi v postsovetском Kazakhstane [The relevance of studying youth religious identity in post-Soviet Kazakhstan]. *Vestnik KazNU. Seriya psikhologii i sotsiologii*, 1(44), 64-73.
- Toktarbekova, L. N., Seitakhmetova, N. L., & Bidahmetova, Sh. B. (2022). Khristian zhane islam madenietterindegi dastur: Salystyrmaly taldau [Tradition in Christian and Islamic cultures: A comparative analysis]. *Al-Farabi*, 2(78), 167-183.
- Uecker, J. E., Regnerus, M. D., & Vaaler, M. L. (2007). Losing my religion: The social sources of religious decline in early adulthood. *Social Forces*, 85(4), 1667-1692. <https://doi.org/10.1353/sof.2007.0083>
- Yerekesheva, L. G. (2020). Functions of religion and dynamics of nation-building in Kazakhstan and Uzbekistan. *The Muslim World*, 110(1), 64-88. <https://doi.org/10.1111/muwo.12319>
- Yemelianova, G. M. (2014). Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan. *Asian Ethnicity*, 15(3), 286-301. <https://doi.org/10.1080/14631369.2013.847643>
- Zabirova, A. (2024). Religiosity in Kazakhstan: Values and meanings. *Kazakhstan-Spectrum*, 110(2), 42-56. <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2024-2.02>

Zabirova, A., Seitakhmetova, N., Zhandossova, S., & Nurov, M. (2025). Sociological study of religiosity in post-atheist Kazakhstan. *Frontiers in Sociology*, 10, Article 1609030. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1609030>

Zhanabayeva, A., Juzei, M., Baitenova, N., & Zhurgenbayeva, Z. (2026). Comparative analysis of youth religiosity in Kazakhstan and Poland: Navigating faith in modern societies. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 46(1), Article 12. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2713>

Zharkynbekova, S., Shakhputova, Z., Galiyeva, B., & Absadyk, A. (2025). Value priorities of student youth in the multi-ethnic space of Kazakhstan and their influence on intercultural communications. *Journalism and Media*, 6(1), Article 32. <https://doi.org/10.3390/journalmedia6010032>

Zholmukhan, T., Kayrbekov, N., & Ibrahim, M. (2023). Designing a culture-creative paradigm of Islamic education in the development of personal educational potential in the Republic of Kazakhstan. *Al-Farabi*, 4(84), 95-108.

IRSTI 04.51.53

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.95.3.006>

M.K. Shnarbekova^{1*}

¹Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

*e-mail: meru_12_12@mail.ru

FACTORS BEHIND KAZAKHSTANI HIGH SCHOOL STUDENTS' INTERNATIONAL EDUCATION PLANS: RESULTS OF A SOCIOLOGICAL STUDY

Abstract

International educational migration is an integral part of global processes that exerts a multifaceted influence on the socio-economic development of both receiving and sending countries. In host countries, migration contributes to the growth of cultural diversity and innovative potential, while at the same time posing integration challenges. For countries of origin, youth migration has an ambivalent effect: the risk of a “brain drain” is combined with the possibility of “reverse knowledge transfer” upon graduates’ return. This article presents an analysis of migration processes between 2020 and 2024, disaggregated by gender, age groups, and countries of origin. Within these processes, young people aged 15–34 represent the most mobile cohort, striving for education and employment abroad. The study also examines the intensity of academic mobility among youth within the framework of state programs and intergovernmental agreements.

The empirical basis of the research is a sociological survey of Kazakhstani high school students. The aim of the study is to analyze Kazakhstan high school students’ aspirations to study abroad and their social attitudes associated with choosing an educational trajectory. The survey carried out among 450 school students of grades 9-11 from both urban and rural schools in Kazakhstan. A purposive sampling method was applied, considering such criteria as place of residence (urban/rural), type of educational institution, gender, and grade level.

Data analysis reveals a pronounced polarization of migration orientations. High school students planning to study abroad are mainly motivated by professional aspirations and the improvement of language skills. Gender-specific patterns are observed: professional ambitions dominate among young men, while personal growth motives are more significant among young women. Those not planning to study abroad emphasize substantial financial costs, lack of interest, and a preference for pursuing higher education in Kazakhstan. However, even within this group, there remains potential interest in international education programs. Overall, a systematic analysis of youth educational migration is essential for assessing both the risks and potential benefits in shaping the foundation of educational policy aligned with the global Sustainable Development Goals.